

VÄXTPRESS
med furuplattor och
gråpapper emellan.

Gråpapperstorv

Jenny Beckman

Den som om sommaren ger sig ut på en lantlig promenad över ängar som varit översvämmade, eller kanske längs ett gräsbevuxet dike, kan ibland stöta på något som ser ut som papper:

en irregulier väfnad, som lägger sig tätt efter marken eller, såsom ofta händer, upphänger sig öfver grässtråens toppar, och derefter torkas och urblekes af solen, så att den kvarligger efter full uttorkning såsom större eller mindre gröngula, gråaktiga eller hvita, stundom alldeles pappersliknande torra hinnor, hvilka likväl efter markens beskaffenhet antagit olika former.

Så beskriver Hampus von Post detta material på 1860-talet. Genom århundradena har man spekulerat om det kan vara papper som fallit från skyn – tyskarna kallar det *Meteorpapier* – eller som flutit i land efter skeppsbrott. Så småningom enar sig dock botanister och kemister om att den papperslika vävnaden består av alger och kan betraktas som ett slags gyttja. Benämningarna varierar, och den kallas omväxlande för *Wiesepapier* – ängspapper – pappersgyttja och papperstorv. På svenska får den ibland det mer specifika namnet gråpapperstorv, eftersom den liknar ”packor av gråpappersark”.

Gråpapper är ett mjukt och grovt papper, vars vätskeupptagande förmåga gör det outhärligt för fältbotanister. Växter måste torkas och pressas innan de kan läggas till samlingarna. Även om ett gräs torkar på en dag kan orkidéer, lökväxter och fetbladsväxter behöva flera veckor och många lager gråpapper för att bli torra och platta nog att klistras upp på ett herbarieark och bevaras för eftervärlden.

Herbarier, samlingar av torkade, pressade och ordnade växter, har länge utgjort stommen i den botaniska forskningen. De omsorgsfullt preparerade

EN BUNT HANDGJORT GRÅPAPPER, tillverkat vid Ösjöfors handpappersbruk.

växterna används för att kartlägga deras utbredning och släktskap, vanlighet och variation, och många miljoner herbarieark finns i naturhistoriska samlingar runt om i världen. Vetenskapsakademien började redan från grundandet 1739 bygga upp ett naturaliekabinett av växter, djur och andra naturföremål som samlats in av ledamöterna eller donerats av mecenater, världsomseglare och naturintresserade. Mest berömda är Linnés lärjungar, som med livet som insats reste ut i världen för att kunna skicka hem material till professorns samlingar. Men också provinsialläkare, kyrkoherdar, lärare och militärer utforskade sina hemtrakter och bidrog till Vetenskapsakademiens herbarium. Den brokiga skaran botaniska samlare under 1700-talet gick väl ihop med föreställningen om Akademien som en institution som gärna samlade upplysningar från allmänheten för att stärka svensk vetenskap och ekonomi.

Men även efter att gränserna mellan olika roller i vetenskapens värld börjat skärpas under 1800-talet fanns det plats för andra växtsamlare än fackbotanister. De akademiska tjänsterna var få, och i stor utsträckning byggdes samlingarna på av köpmän, missionärer och lokala präster och ämbetsmän, precis som hundra år tidigare. De öppnades också så sakteliga för allmänheten, och den nya borgerligheten kunde beskåda resultaten av sin samlariver på naturhistoriska museer runt om i landet. På Naturhistoriska riksmuseets botaniska avdelning arbetade inte bara den Bergianske professorn i botanik och hans assistenter, utan även en lång rad intresserade

amatörer som ägnade sin fritid åt att bestämma, ordna och vårda växtsamlingsarna.

Och antingen de ville eller inte blev generationer av barn indragna i samlingsverksamheten. Från mitten av 1800-talet skrevs det in i skolstadgorna att alla pojkar i läroverket – för i de statliga läroverken gick bara pojkar – måste samla växter under sommarferierna. Mellan 50 och 150 växter per år skulle plockas och monteras för att vid höstterminens början förevisas för läraren. Men tillverkningen av ett vackert herbarium krävde både handlag och utrustning. Växterna skulle lokaliseras och identifieras, och om inte skolfloran räckte till kunde det behövas mer omfattande handböcker och vägvisare till just den lokala växtvärlden. De måste plockas omsorgsfullt så att alla viktiga delar kom med, pressas, monteras, och förses med korrekta etiketter. Till detta behövdes en portör att försiktigt bära hem dem i, en växtpress, herbarieark, klisterremсор och, inte minst, gråpapper.

Under ett sekel tvingades alla svenska läroverkspojkar att ägna åtminstone en del av sitt sommarlov åt att samla växter och göra herbarier. Gråpapperet blev en del av livet, även om växtsamlandet av vissa lärare och elever beskrevs som ”straffarbete”. Då var det kanske inte konstigt att den student, som på strövtåg i naturen stötte på ”en varietet av gyttja som torkad låter dela sig i tunna skivor l. blad”, tänkte på de ”packor av gråpapersark” han använt till skoltidens herbarier.

Gråpapperstorven blev i sig föremål för samma klassifikation som växter, djur och mineraler. Botanisten Hampus von Post gjorde en noggrann genomgång av jordmånens tillkomst, sammansättning och vetenskapliga ordnande i uppsatsen ”Studier öfver nutidens koprogena jordbildningar, gyttja, dy, torf och mylla”, tryckt i *Vetenskapsakademiens handlingar* 1862. I von Posts klassifikation är *gyttja* en grå, i fuktigt tillstånd elastisk massa, som består av sönderdelade växter, träck av vattendjur och skal av kiselalger. *Dy* innehåller också mullämnen, är trådig och mer svartbrun till färgen, medan växtdelarna som ingår i *torv* till största delen är hela och innehåller färre spår av alger och djurarter. *Myllan*, slutligen, är den pulverformiga, mörka jord med växtdelar i, som också kallas växtjord eller humus. Av alla jordarterna finns varianter som hittas på olika ställen och har olika egenskaper, som bergmylla, barrskogsmylla, torvdy, strandtorv, flytorv, flodgyttja, sjögyttja – och pappersgyttja.

von Post hade själv fått finna sig i att bedriva sin botaniska verksamhet under knappa förhållanden. Trots ett brinnande växtintresse hade han slagit sig på den militära banan för att kunna försörja sig och fullfölja familjens traditioner. Och strax efter att han lyckats få en lärartjänst vid Ultuna lantbruksinstitut fick han begära avsked för att i stället rycka in och ta hand om familjeföretaget Reijmyre glasbruk. Han blev tvungen att gripa

SKOLBARN FRÅN ALINGSÅS SAMSKOLA på botanisk exkursion.

de botaniska tillfällen som bjöds, och förmanade också andra botanister att tygla sin ärelystnad, och i stället ägna sig åt oansenliga arter på tråkiga eller svårtillgängliga platser:

Vi kunna ej alltid få vistas i lustgårdarne, utan kastade än åt den ena, än åt en annan trakt af lifvet, måste vi lära oss uppfatta äfven det – som vi tycka – obetydliga, platta och lilla, som från en sådan, mindre väl lottad plats framställer sig för våra sinnen.

Gråpapperstorven hör nog till naturens mer obetydliga företeelser. Men den riktar uppmärksamheten mot vetenskapens materiella kultur, de vardagsverktyg som används i verksamheten och som är en förutsättning för den,

ofta utan att närmare kommenteras. Den pekar också på att verksamhet som kan kallas vetenskaplig äger rum även utanför universitet och forskningsinstitutioner. De skolpojkar som hade gått i närkamp med gråpappret kunde – om de inte helt hade tappat lusten för växtsamlande – engageras i att skicka upplysningar om sina fynd till botanister och växtgeografer som själva var för få och för upptagna för att kunna ägna särskilt mycket tid åt växtinsamling. I dag producerar de som kallas ”amatörer” inom till exempel botanik, ornitologi och astronomi kunskap som efterfrågas inom såväl universitetsforskning som naturvårdsadministration.

När Hampus von Post 1842 uppmanade landets yngre botanister att rikta sin uppmärksamhet mot ”det obetydliga, platta och lilla”, tänkte han sig den botaniska vetenskapen som en ”förening” eller ”gemensam exkursion”, sammansatt av ”[m]ästare, lärjungar och begynnare”, och som bäst gynnades om de ”spridda och olika förmågorna och kunskapsgraderne kunde förenas, så att alla hade sin lilla del och intresse i vetenskapens framsteg”. Även om dagens deltagare i denna gemensamma exkursion kanske inte är desamma som på von Posts tid, är vetenskapen också i dag en angelägenhet för människor med olika bakgrund, sysselsättning, utbildning och intressen – forskare, amatörer, ämbetsmän och aktivister.

★

Hampus von Post och 1800-talets markvetenskap, geologi och botanik går att läsa om i Erland Mårald, *Jordens kretslopp: Lantbruket, staden och den kemiska vetenskapen 1840–1910* (Umeå, 2000), Christer Nordlund, *Det upphöjda landet: Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930* (Umeå, 2001), och Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien* (Uppsala, 1962). Bland von Posts egna skrifter har jag främst använt mig av ”Studier öfver nutidens koprogena jordbildningar, gyttja, dy, torv och mylla”, *Vetenskapsakademiens handlingar*, 1862, och ”Några ord till Fäderneslandets yngre botanister”, *Botaniska Notiser*, vol. 4, 1842. Amatörer och växtsamling i skolan, dess praktiska problem och betydelse i naturvårdssammanhang har jag skrivit om i artikeln ”Linneanska traditioner? Skolor, jubileer och botanisk praktik”, i Staffan Bergwik, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.), *Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000* (Lund, 2014). Ett annat konkret exempel på botanikens materiella kultur är David Allens korta uppsatser om *vasculum*, den engelska beteckningen på den växtförvaringslåda som svenska botanister kallar portör: ”The history of the vasculum”, *Proceedings of the Botanical Society of the British Isles*, vol. 3, 1959; ”Some further light on the history of the vasculum”, *Proceedings of the Botanical Society of the British Isles*, vol. 6, 1965.